

BUCSICS KATALIN: KOSZTOLÁNYI ÉS A FREUDIZMUS*

Kosztolányival s életművével kapcsolatban Freud emlegetése olyannyira nem újkeletű, hogy értelmezője már 1987-ben a következő szavakkal szorgalmazta egyik regénye újraolvasását: „Miről is szól a *Pacsirta*? Az eddigi értelmezésekben oly sokat írtak lélektanról, tudattalanról vagy akár a társadalmi környezetrajzról, hogy talán nem egészen haszontalan más kiindulópontot választanunk” (SZEGEDY-MASZÁK, *Körköröség*, 66.).

Kosztolányinak kétségtelenül minden nagyobb prózai alkotását összefüggésbe hozták már a freudi tanokkal. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a lélektani szempontú elemzések nem kevés esetben orvostörténészek, illetve a lélektan tudományterületén tevékenykedők munkái, ritkábban irodalomtörténészeké.¹ Az ezzel a témával foglalkozók mindenesetre általában azokat a kérdéseket járják körbe, hogy Kosztolányi mikor, hol és kitől hallott először a pszichoanalízis tudományáról, s mint vélekedett a fölfogásról. A körbenforgás érzetét kelti, hogy sokszor az utóbbit az életműből gondolják – mintegy – kinyerhetőnek, míg az előbbi „ismeretek” látszanak szavatolni a művek lélektani vonatkozásának, értelmezésének jogosultságáért.

Nem biztos pedig, hogy szerencsés ezeket egymásból közvetlenül levezetni. Kosztolányi több helyütt is él a figyelmeztetéssel: művészi elvek és világnézet olykor élesen elválnak egymástól. „Irodalmi és politikai irány gyakran összeesik, például Shelley esetében, de még gyakrabban nem. Dosztojevszkij irodalmi forradalmár (romantikus) és politikai konzervatív (nacionalista-militarista), Zola ellenben politikai forradalmár (liberális-szocialista) és irodalmi konzervatív (klasszikus-naturalista)” (KOSZTOLÁNYI, *Rákosi Jenő*, 7.). Másutt, Kozma Andorról írva jegyzi meg: „Schopenhauer az emberiségről vallott hitében konzervatív és reakciós, de a stílusában forradalmár, hasonlóan Flaubert, Baudelaire és Wilde is. Zola ellenben bölcséletében forradalmár, s csak a naturalista mivoltában földönjáróan konzervatív” (KOSZTOLÁNYI, *Kozma Andor*, 287–288.).

Kosztolányi kétségkívül óriási jelentőséget tulajdonított Freud tanainak, különböző eszmei és tudományos fordulatokhoz mérve azokat. 1931-es nyilatkozatában a huszadik századot egészében megtestesítő fölfogás lehetőségét s a természettudomány új ágát sejtette benne: „Vallom, hogy Freud életszemlélete – fontosságában és hatásában – egyértékű az első természettudósok fölfedezéseivel: ő tette a lélektant természettudománnyá. [...] a huszadik századot valamikor, messze madártávlatban, vele fogják majd jelezni az emberi gondolkodás történetében” (*Pszichoanalízis a Literaturában*, 125.). 1935-ös nyilatkozatában pedig a lélektant a hitújításhoz mérhető szellemi forradalomnak ítélte. (Helikon, 328.). Noha figyelemre érdemes, hogy a *Nyugat* számára készített, rövid *A pszichoanalízis egy nehézségéről* című ismertetőjé-

* A tanulmány a K 108700 számú NKFI-pályázat támogatásával készült.

1 Talán nem lényegtelen a Kosztolányi írásainak lélektani vonatkozásait már korán hangsúlyozó Németh László orvosi végzettségére sem emlékeztetni, aki Áprily Lajosnak egy levélben úgy jellemezte magát: „Elmeorvosnak készültem, az alkattan volt a bogaram.” Lásd például a SZEGEDY-MASZÁK Mihály *Az esszéista Németh László értékrendjéről* című tanulmányának jegyzetében közölte a levelet itt: *A mindentudás igézete. Tanulmányok Németh Lászlóról*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Magvető, 1985, 232.

ben 1917-ben már maga Freud a következőképp érzékelteti az új tanok jelentőségét: „az emberiség általános narcisszizmusát [sic!], önszeretetét eddig három súlyos bánatás érte a tudományos kutatástól” – s nem jelentéktelenebbek, mint Kopernikusz, illetve Darwin nevéhez fűződő világnézeti fordulatok nyomában helyezi el a lélektant (FREUD, *A pszichoanalízis*, 47–52.).

Kosztolányi lélektanról, s annak szerepéről való vélekedése mindezt tekintve is a legkevésbé egyértelműsíthető; ezt ugyancsak igazolja Bengi László tanulmánya (BENGI), melyhez jelen szöveg az alábbiakban többször is fordul. „Kosztolányi lélektani fölfogásáról” írva időben változónak s nem mindig egyoldalúnak vagy épp ellentmondástól, elfogultságtól mentesnek mutatja be vizsgálata tárgyát.

★

„A lélekelemzéssel már kora ifjúságomban megismerkedtem” – írta Kosztolányi. (*Helikon*, 328.) Ennek a kései kijelentésben említett „megismerkedés”-nek az idejénél csak a mélységét nehezebb körülhatárolni. Más szerző is átvette és kölcsönözte azt az alighanem Harmat Pál vallotta meggyőződést (HARMAT), mely szerint Kosztolányi már a Bécsben töltött egyetemi időszak alatt megismerkedett Freud tanával.²

Bizonyíték híján igencsak vitatható ez a föltételezés. A fönmaradt, Babitsnak küldött levélben a diák Kosztolányi mindössze arról számol be, hogy Wilhelm Jerusalemhez „Elemi pszichológiá”-ra jár, aki „briliáns pszichológiai előadásokat tart” (Babits Mihálynak, Bécs, 1904. november 20, KOSZTOLÁNYI *Levelezése I*, 267.). De Kosztolányi abban az ismertetőben, melyet Kosztolányi 1906-ban, Bartha György (1877–1935) *Alvás és álm* című kötetéről írt a *Magyar Szemlébe*, egy szóval sem említi a bécsi professzort vagy az *Álmfejtést* (KOSZTOLÁNYI, *Alvás és álm*, 45.).

Fölmerül tehát a kérdés, ha korábban hallott róla, Freud első, Harmat Pál által is ismert említése vajon miért csak évekkel a bécsi tartózkodás után, egy 1909-es Rilkeről írott szövegben történik?

S talán még ezt a (jelenleg is elsőként ismert) megjegyzést sem tanácsos túlságosan fölértékelni. „Egy hihetetlenül elfinomult érzésélet működik itten, mely motívumait arról a láthatatlan, de végtelen nagy és gazdag területről szedi, amelyről Sigmund Freud vizsgálódásai óta tudjuk, hogy egész életünket talán éppoly mértékben befolyásolja, mint az öntudat fényében égő terület, és ez a szubliminális lelki életünk” – írja az említett szövegben (KOSZTOLÁNYI, *Rainer Maria Rilke*, 362.). Ez a futónak és fölszíneseznek éppoly könnyen ítéhető utalás önmagában még nem föltétlenül tanúskodik „a pszichoanalízis alapos ismeretéről”, legalábbis pontosabb

2 Valachi Anna Harmatra támaszkodva hangsúlyozza: „Kosztolányi Dezső – aki még Ferenczinél is korábban –, 1905 körül ismerkedett meg a pszichoanalízissel, amikor rövid ideig Bécsben járt egyetemre.” VALACHI Anna, *A pszichoanalízis és a magyar irodalom = Typus Budapestiensis*, szerk. ERDŐS Ferenc, LÉNÁRD Kata, BÓKAY Antal, Bp., Thalassa, 2008, 222; VALACHI Anna, *A szerelem művészlelkű tudósa: Ferenczi Sándor és a magyar írók*, Holmi, 2010. április, 467.

bizonyíték egyelőre nem támogatja ezt a meggyőződést. Noha az írás a *Nyugatban* jelent meg, mely – mint arról később is lesz szó – Ignotus jóvoltából a tízes évektől kezdve egyik kitüntetett helye lesz a lélektan közvetítésének a nagyobb, tehát nem a szűk, szakmai közönség számára, s magától Freudtól is kap és közöl cikket. Ám 1909 ebből a szempontból még ennél a lapnál is igen kezdeti időszaknak számított a pszichoanalízis ismeretében (lásd ehhez HÁRS).

A pszichoanalízis magyarországi történetét bemutatva írja ugyancsak Harmat Pál, hogy Ferenczi – aki első olvasáskor állítólag félredobta az *Álomfejtést* (HÁRS, 34.) – 1908 és 1909-ben már előadásokat tartott Freud elméleteiről és a *Gyógyászat* című lapban több ismertetőt is közölt (HARMAT, *Freud, Ferenczi...*, 33.). Lengyel András mutat rá, hogy ekkor kezdetett Kosztolányi maga is kapcsolatba kerülni olyan személyekkel, akiktől alaposabban értesülhetett Freud nézeteiről (LENGYEL, *Kosztolányi*).

A szemlélet gyors, mintegy ugrásszerű terjedéséről mindenesetre annak az 1911-es, *Új ige* című cikknek egy sora adhat igazán hitelesnek ítélni képet, melyben Kosztolányi a könnyedén fölkapott jelszavak ellen emeli föl szavát: „A sznob nem tudja, mi az a lélektan, de Freudnak és az összes pszichopatológusoknak törhetetlen híve” (KOSZTOLÁNYI, *Új ige*, 545.).

Vajon ki ismertette meg Kosztolányit a freudizmussal? E kérdés ugyancsak különböző találgatásokra adott alkalmat. Leggyakrabban unokafivérét, ifjú Brenner Józsefet, azaz írói nevén Csáth Gézát szokás emlegetni, aki Moravcsik Ernő klinikáján dolgozott, s elmeorvostannal foglalkozva hamar értesülhetett a freudi elvekről; bizonyos esetekről több tanulmányt is közölt.³

Ám Lengyel András azt föltételezi, éppen az unokaöcs volt az, aki *A Hétnél* dolgozó Kosztolányi közvetítésén keresztül közelebből is megismerkedhetett az új áramlattal a szintén a Kiss József lapjába írogató dr. Décsi Imre (1881–1944) révén, aki cikkekben népszerűsítette az új fölfogást (LENGYEL, *Kosztolányi*, 126.). Lengyel szerint e közös szerkesztőségi munkával magyarázható az 1910-es évek elején írott Kosztolányi-cikkekben Freud nevének (többszöri) fölbukkanása. Lengyel Andrásnak mindemellett alighanem elkerülte a figyelmét a korábbi, 1909-es Rilke-szöveg, ugyanis Freud első említését egy 1910-es Kosztolányi-íráshoz köti.

Jellemzően nem csak a Kosztolányit beavató személy elsőségének, de az első Freudot említő szövegnek a megtalálása vagy kijelölése is kihívást jelentett a témával foglalkozóknak. S figyelemre méltó – mert ismét csak jellemző Kosztolányi és a lélektan kapcsolatának már-már agyonbeszélt, de bizonyítékokkal annál kevésbé alátámasztott témájára: Freud magyar tanítványának, Ferenczinek a neve úgy vált kulcsszóvá Kosztolányival kapcsolatban, hogy tudomásom szerint tényleges adat alig áll rendelkezésre ismeretségükről. Lengyel András Kosztolányi baráti körének Ferenczi Sándor nevével jellemezhető fősodrat kétségkívül igen erőteljesen igyekszik

3 Ezeket lásd a következő kötetekben: CSÁTH Géza, *Az álmodás lélektana: Ismeretlen elmeorvosi tanulmányok*, kiad. DÉR Zoltán, utószó Dr. SÁGI Zoltán, Szeged, Lazi, 2001; Uő., *Egy elmebeteg nő naplója: Összegyűjtött elmeorvosi tanulmányok*, bőv., átdolg. kiad. SZAJBÉLY Mihály, Bp., Magvető, 1998⁴.

megbontani Décsi Imréével (LENGYEL, *Kosztolányi*, 135–139.). Levelek vagy akár visszaemlékezések híján, intenzívebb kapcsolatra tulajdonképpen nehéz következtetni,⁴ noha köztudott, hogy Kosztolányi interjú is készített vele, s Ferenczi halálakor írt hosszabb megemlékezésében barátjaként emlegeti a tudóst (KOSZTOLÁNYI, *Ferenczi Sándor*, 127–130.).

Kosztolányi ilyen irányú későbbi ismeretségei érthető módon szintén kulcsfontosságúak voltak a lélektani fölfogását taglaló írások számára. Ennélfogva ugyancsak sokat emlegetett név Hollós Istváné (1872–1957). Nem véletlenül. Közismert, hogy Kosztolányi Freud elméletének magyar meghonosításához is hozzájárult azzal, hogy az „Es” „ősvalami”-ként történő fordítását ő javasolta (FREUD, *Az ősvalami és az én*, [6.]). Jóllehet ötletét – melyet a lélektani szakirodalom utóbb „idegen”-nek és „szervetlen”-nek ítélt – az újabb fordítások már nem vették át (VÖ. BUDA, *Utószó a Freud-esszékhöz*, 490.).⁵

A *Pesti Hírlap* nyelvvédő kötetének összeállításakor – mint az Kosztolányi Tolnai Vilmosnak 1932 szeptemberében küldött leveléből kiderül – több, a lélektan körébe tartozó fogalom magyarítását illetően is megállapodtak annak nyelvi vonatkozásait kutató Hollóssal (Tolnai Vilmosnak, Budapest, 1932. szeptember 19. Kosztolányi, *Levelek*, 665.).

A pszichoanalitikussal való termékeny eszmecsere kialakulását a Kosztolányi-levelek alapján Lengyel András 1928–1929 közöttre datálja, s nem zárja ki, hogy Hollós esetleg konzultált Kosztolányival az 1929-ben a *Nyugatban* megjelent *Nemzeti génusz és pszichoanalízis* című értekezésének végleges formába öntése során. Azt is valószínűsíti, hogy Hollós a nyelv kialakulását ösztönlélektani szempontból vizsgáló – végül kiadatlan maradt – munkájának kezdeti kidolgozását is figyelemmel kísérhette Kosztolányi; ily módon Hollós révén – ahogy Lengyel fogalmaz: „speciális nyelvlélektani »tanulmányokat«” folytathatott 1928-tól haláláig (LENGYEL, *Kosztolányi, Hollós István...*, 163.).

A lélekgyógyász barátok elősorolásakor tehát a kezdetek kijelölésének kényszere, valamint a közismert „ősvalami” története igen erőteljesen meghatározta a Kosztolányi és a lélektan viszonyát kutatók nézőpontját. S úgy látszik, ez elvonta a figyelmet arról az 1915-ös időszakról, mely e távlatból is többszörösen hangsúlyos, mindössze más értelmezési szempont(ok) részeként vált bevetté a recepcióban (elsősorban a szintén igen erőteljes háborúélmény viszonylatában). Kosztolányit ekkor családapaként nem csak saját új szerepe, de alig több, mint féléves fia s beteg felesége

4 Érdekes megemlíteni, hogy Kosztolányinét saját elmondása szerint Ferenczi föl akarta kérni asszisztensnek, s állítása alapján Freud *Totem és tabujához* Ferenczin keresztül ő szolgáltatta volna az esetleírást a „kis kakasos fiúról” (KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Ferenczi Sándor*, 397–398.).

5 Noha talán nem jelentéktelen tény, hogy Philippe Lejeune egyik tanulmányának fordítói – Házas Nikoletta és Z. Varga Zoltán – visszanyúlnak e kifejezéshez. Philippe LEJEUNE, *Egy önarckép előtt*, ford. HÁZAS Nikoletta, Z. VARGA Zoltán = Ph. L., *Önéletírás, élettörténet, napló: Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*, szerk. Z. VARGA Zoltán, Bp., L'Harmattan, 2003, 171.

lelkiállapota is foglalkoztatta, mindezt pedig a világháború okozta megrázkódtatás csak elmélyítette.⁶

Kosztolányi életének más szakaszait tekintve is kivételesen részletes forrásul kínálkoznak azok az 1996 óta kötetben is olvasható levelek, amelyeket tüdőcsúcs-hurutban szenvedő feleségének küldött a tátraszéplaki szanatóriumba.⁷ Kosztolányi ezalatt anyósa segítségével egyedül gondoskodik Ádám fiáról, s napjairól kisebb-nagyobb részletességgel tudósít leveleiben. Sokat van vendégségben, többször számol be arról, hogy Décsi Imréekkel, Hajdu Lilyvel (1891–1960),⁸ Balassa Lászlóval (1889–1960) ebédel, velük találkozik – vagyis ebben az időszakban sűrűn összejár lélekgyógyász barátokkal. (Lásd KOSZTOLÁNYI, *Levelek*, 84. levél: Kosztolányi Dezsónének [Budapest, 1915. október 10.]; 519. levél: Kosztolányi Dezsónének [Budapest, 1915. október 29.]; 541. levél: Kosztolányi Dezsónének [Budapest, 1915. november 13.]; 556. levél: Kosztolányi Dezsónének [Budapest, 1915. november 25.]

A Harmos Ilonának küldött levelekben, melyekben így főként a háborús hírek s a gyerekről szóló tudósítások váltják egymást, Freud neve is többször fölbukkan:

„Bandival [Halasi Andor] sokat vagyunk együtt. Úgy látszik egy színinövendékébe szerelmes. (Freud...)”; (KOSZTOLÁNYI, *Levelek*, 293. levél: Kosztolányi Dezsónének, Budapest, 1915. szeptember 20.) Érdekes megfigyelni, hogy *A véletlen* című 1923-as cikkben hogyan idézi meg nevesítés nélkül ezt az esetet (KOSZTOLÁNYI, *A véletlen*, 151.).

„Szegény Papp Zoltánnak, a képviselőnek tegnap térden felül levágták a lábát, mert a pótkocsiról véletlenül szerencsétlenül ugrott. Katona volt. Freud.”; (KOSZTOLÁNYI, *Levelek*, 460. levél: Kosztolányi Dezsónének, Budapest, 1915. szeptember 24.)

„Tegnap éjjel veled voltam (álmomban) a Siegehalleban. Vajon mit jelent ez – freudi nyelven? Siegehalle...”; (KOSZTOLÁNYI, *Levelek*, 461. levél: Kosztolányi Dezsónének, Budapest, 1915. szeptember 25.)

„Ebéd után mossák a kezét [ti. Ádámnak – BK]. Erre az öreg már előre hunyorg a szemével. Érdekes lélektani tévedés – tudja, hogy utána a szemét mossák, s a hunyorgással elejét akarja venni.” (KOSZTOLÁNYI, *Levelek*, 483. levél: Kosztolányi Dezsónének, Budapest, 1915. október 9.)

Majd az egyik levélben Kosztolányi arról ír, hogy – a Moravcsik Ernő klini-

6 Vö. „A világháború értelmetlennek tetsző pusztítása szintén olyan tapasztalat volt Kosztolányi számára, amely szükségessé tette az embereket egymás és önmaguk ellen fordító rejtett hajtóerőknek, a kultúra elfedte romboló ösztönöknek a föltételezését, tudomásulvételét és tanulmányozását.” BENGÍ, *i. m.*, 188. – Ferenczivel készített interjúja is hangsúlyosan foglalkozik e problémával: KOSZTOLÁNYI, *Orvosi konzílium: Dr. Ferenczi Sándor ideggyógyorvos nyilatkozik a háború és béke kérdéséről az Esztendő olvasóközönségének*, Esztendő, 1918. április 5–16.

7 Harmat Pál 1993-as írásakor ezek tehát még csak közgyűjteményi hagyatékban voltak kutathatók. Ám azok, akik átvették e szerző kijelentéseit, esetleg úgy vitáztak velük, hogy nem foglalkoztak azok filológiai megalapozottságával, 1996-tól már az említett kiadásból is hozzáférhettek (volna) a levelekhez.

8 Lásd BORGOS Anna, *Elhárító mechanizmusok: Pszichoanalízis és politika találkozásai Hajdú Lily életútjának tükrében*, Thalassa, 2009/1, 21–46.

káján oktató – Balassa ideggyógyásztól, három gyermek-, illetve csecsemő-lélektani könyvet kap olvasásra, melyekből, mint ígéri, visz feleségének is, a következő megjegyzéssel: „igen érdekesek (bár egy elkényeztetett freudistának – mint nekem és neked – kissé magától értetődőek és felszínesek)”. (KOSZTOLÁNYI, *Levelek*, 535. levél: Kosztolányi Dezsőnének, Budapest, 1915. november 8.) Ez a megjegyzés aligha lényegtelen – még ha szándékosan és tréfásan túlzó – önjellemzésnek tekinthetjük is, hiszen ritka, nem nyilvánosságnak szánt nyilatkozatról van szó.

Kosztolányi Ferenczivel 1918-ban az *Esztendőben*, Groddeckkel 1925-ben a *Pesti Hírlapban* közölt beszélgetést (KOSZTOLÁNYI, *Groddeck, a lélek orvosa*, 388–393.). Föltételezhetően a sok lélekgyógyász barát, ismerős egyikével sem analizáltatta saját magát a szó szoros értelmében, legalábbis jelenleg nincs erre utaló bizonyíték. Kétségtelen, hogy a visszaemlékezések nyomán olykor nehéz a baráti társaság beszélgetéseit és a kezelést elkülöníteni, ahogy ezt Dénes Zsófiától tudjuk (DÉNES, *Úgy, ahogy volt és...*, 179.). Ismert azonban, hogy Füst Milánt szintén igen érdekelte a lélektan, ugyanakkor az is pontosan tudható, hogy ő kezelte is magát Groddeckkel. Tény az is, hogy Kosztolányi saját fiát, Ádámot 1928-ban szakemberhez küldte.⁹

S noha Szondi Lipót tanácsadó vagy közvetítő szerepét a rendelkezésre álló levelek, visszaemlékezések alapján sajnos szintén nem lehet nyomon követni, a *Pacsirta* című regény egy német fordítása a következő ajánlással maradt fenn: „Szondi Lipótnak, barátsággal, egy nyáresti beszélgetésünkre való emlékezéssel: Ádám apja. Bp 1927. IX.”¹⁰

Közismert, hogy a barátok, ismerősök körében több történet is terjedt a Kosztolányi-házaspár freudi elveket követő neveléséről, melyekkel egyúttal fiuk, Ádám későbbi pszichés problémáit vélték megmagyarázni. Karinthy Ferenc emlékezetes megfogalmazása például a következő: „Kosztolányi, ha valamibe beleszerelmesedett, teljes következetességgel csinálta. Így volt ez a freudista időszakában is. Hogy Ádám fiuk – aki kiváló agyú, érdekes, eredeti tehetségű gyerek volt – úgy elferdült, annyira életképtelenné vált szegény, a rossz nyelvek szerint (és ezek a rossz nyelvek, ne tagadjuk, részben szüleim voltak) Kosztolányiék freudista nevelési elveinek is köszönhető. Sokat olvastak arról, hogy a kicsinyekben milyen torzulásokat okoznak a korai gátlások, titkok, szorongások. Tehát amikor Ádám négy- vagy ötéves lett, úgy vélték, elérkezett az ideje felvilágosítani. Behívták a fürdőszobába, és a kádban ott álltak mindketten meztelenül. Amitől Ádám úgy felvilágosult, hogy hetekig csak kukorékol” (KARINTHY, *Kosztolányiék és Karinthyék*, 212–213).

Talán azért nem szokás e sorokat emlegetni Kosztolányi és a lélektan témájának taglalásakor, mert föltűnően és – Karinthy Ferenc visszaemlékezésének modo-

9 „Már megállapodtunk dr. *Rieder*-rel (gyerekpedagógus, bécsi analitikus, *Aichorn* tanítványa), aki nyárára Salzburg [?] mellé viszi.” KOSZTOLÁNYI, *Levelek*, 980. levél: Füst Milánnak, Budapest, 1928. május 26; 980. levél: Füst Milánnak, Budapest, 1928. május 26.

10 A kötet az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében található. Oct. Germ. 631 Poss.: Lipót. OSZK Sz. 212/58/1974. Köszönet Arany Zsuzsannának, aki fölhívta a figyelmem erre a kötetre.

rát tekintve – szándékoltan nem illeszkednek a dokumentumértékű megnyilatkozások közegébe.

Egy másik hasonló történet, Gyergyai Albert visszaemlékezése Thomas Mann egyik magyarországi látogatása idejéről, mely az előbbinél nem kevésbé gondot okozó – egyszerre használható és használhatatlan – a témával foglalkozó számára. Az ebéden, melyre rajta kívül Kosztolányi és Móricz is hivatalos volt, mint írja: „[...] az asztalnál Ádám, akkor még serdülő fiuk mellé kerültem, s emlékszem, mikor unszoltam a fiút, hogy egyen, az anya rám szólt az asztalon át: hagyjam, mondta, »a melankólia és a neuraszténia sápadt gyermekét« (ezek saját szavai voltak)” (GYERGYAI, *A várostól a világig*, 150–151.).

S bár Ádámról nem ejt szót, Kosztolányiné lélektanhoz való viszonyát – nem kevés éllel – jellemzi egy másik visszaemlékező is: „[...] mint szenvedélyes lélekelemző, a freudizmus elszánt, militáns híve, [...] lángoló buzgósággal hirdette mind a tan, mind a nyomában elburjánzott túlzások igazát [...] azt, hogy pl. valaki a zöldborsót jobban szerette a kelkáposztánál – továbbra is bizonyos álcázott lelki rendellenesség áruló jelének minősítette” (DEVESERINÉ, *Búvópatak*, 167–168).

Bár hangnemük nem leplezi a szóbeszéd-szerűséget, ezeket a visszaemlékezéseket mégsem lehet figyelmen kívül hagyni. A Kosztolányi-házaspár ugyanis – ha az 1915-ös levélben említett, Balassa Lászlótól kapott gyermeklélektani könyvekről nem is lehet többet tudni – gyaníthatóan ismerte Freud leghíresebb eseteinek egyikét, az 1909-ben megjelent *Egy öt éves fiú fóbiájának analízise: „A kis Hans”* című esetleírást. Ebben a bécsi professzor a korai fölvilágosítás mellett érvel, noha tekintettel a szülőkre, végül a kezelés során nem alkalmazza azt (FREUD, *Egy öt éves fiú*, 210). Ezt az esetet Freud abban a Leondardo Da Vinciről írott tanulmányában is megemlíti, melyet Kosztolányi korábról már sejtetően nem csak hallomásból ismert – egyébként mély Freud-ismeretre következtetett Harmat Pálhoz hasonlóan Lengyel András is ezekből az emlegetésekből –, 1911-es *Gioconda* című korai cikkében szóba hozza e munkát (KOSZTOLÁNYI, *Gioconda*, 76.).

Az utóbbiakat tekintve csak még hangsúlyosabbá válik a kérdés – bár szokás kerülni az e problémával való tényleges szembenézést –, mennyire vagyunk, illetve lehetünk tisztában Kosztolányi tényleges olvasmányjaival. Hárs György Péter terjedelmes táblázata azt mutatja, hogy a *Nyugat*ban nagyon sok, a lélektanral foglalkozó írás jelent meg – egyaránt szakértők és laikusnak mondható szerzők tollából (HÁRS). Főként a lélektan iránt fokozott érdeklődést mutató ekkori főszerkesztőnek, Ignotusnak köszönhetően, aki az 1913-ban megalakult Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület tagja lett, s ő fordította a *Nyugat* számára Freud önéletrajzát, mely 1925-ben volt olvasható (*Prof. Dr. Freud Zsigmond* és FERENCZI, *Ignotus, a megértő*). 1917-ben magától Freudtól közöltek egy rövid, ismeretterjesztő jellegű tanulmányt, melyet a bécsi professzor kifejezetten a folyóirat számára készített (FREUD, *A pszichoanalízis egy nehézségéről*).

Ezeket minden bizonnyal olvasta Kosztolányi, ám az életmű jelenleg ismert cikkei s a fönmaradt, illetve hozzáférhető hagyatéki levelei alapján egyelőre alig le-

het pontosabban rögzíteni az olvasmányélményeit. A nyilvánosságnak szánt szövegekben főként az olyan általánosabb megjegyzések jellemzőek, mint a következő: „Mikor Charles Richet, Pierre Janet vagy Freud elmekórtani munkáit olvasom, melyekben klinikai eseteket kapok, alig találok ily tarka társaságot, mint e költő műveiben, ki pusztán képzeletéből merített.” (KOSZTOLÁNYI, *Henrik Ibsen*, 167).¹¹

Kivételesnek mondható példa, mikor Kosztolányi kijelenti: „Freud tanárnak a mindennapi élet kórtanáról szóló tanulmánya, régi kedves könyvem, most jelent meg magyarul. Ez a munka, mely nyájas kalauzként nyomról nyomra vezet a lelki élet titkaiba, tulajdonképp minden sorával azt tanítja, hogy nincs véletlen” (KOSZTOLÁNYI, *A véletlen*, 150).¹² A kijelentésből egyúttal az is nyilvánvaló, s nem kevésbé jelentéktelen, hogy Kosztolányi eredetiben (már, azaz németül) olvasta e munkát.

Az olvasmányoknál valamivel jobban adatolható, hogy Kosztolányi időről időre eljárt lélektani előadásokra, mivel néhánynon bizonyíthatóan jelen volt. Így 1918-ban a Budapesten rendezett Nemzetközi Pszichoanalitikai Kongresszuson is, melynek nyomán a *Freud szivarja* című írása született (KOSZTOLÁNYI, *Freud szivarja*, 476–478). E szövege nem hagyományos értelemben vett ismertetés, tárgyilagos tudósítás. Nem az előadások összefoglalásával, hanem a *Pesti Napló* közönségének szánt, szórakoztató kis karcolat formájában, jellemzően egy öreg akadémiai terem-szolga lelkivilágán keresztül mutatja be, mi válhat láthatóvá az ember számára Freud elmélete(i) révén.

A húszas évek második feléből is ismert olyan levél, amelyben futólag említi, hogy Hollós István előadásán járt (KOSZTOLÁNYI, *Levelek*, 980. levél: Füst Milánnak, Budapest, 1928. május. 26.). 1930-ban pedig előadóként egy lélektani szemináriumon is részt vett. Erről az újsághíren kívül egy kiadványból értesülhetünk, melynek címe *Tehetség-problémák*, és a Magyar Gyermektanulmányi és Gyakorlati Lélektani Társaság pszichológiai szemináriumán elhangzott előadások írott változatát foglalja magába (*Tehetség-problémák*).¹³ Ebben Kosztolányi *A költő* című írással szerepel, mely két mondat kivételével megegyezik a *Pesti Hírlap Vasárnapjában* ugyanazon év július 13-án közölt *Gyermek és költő* címen szereplő szöveggel (*Pesti Hírlap Vasárnapja*, 1930. július 13. és KOSZTOLÁNYI, *Nyelv és lélek*, 450–453). Gyaníthatóan az ugyancsak előadóként szereplő, Kosztolányi baráti társaságához tartozó Szondi

11 Freud a hisztériáról szóló tanulmányában említi Janet-t, akinek neve egyébként majd az *Édes Annában* is fölbukkan. Richet 1913-ban Nobel-díjat kapott az anafilaxia, azaz a túlérzékenységi reakció jelenségének fölfedezéséért. Egyébként érdeklődött a parapszichológia iránt és spiritizista szeánszokra is járt.

12 Lengyel András hívja föl a figyelmet, hogy Décsi Imre olvasói levelekre adott válaszában milyen Freud-műveket ajánlott. Az olvasmányok között ez a Kosztolányi által emlegetett munka elsőként szerepel az ajánlottak közt (LENGYEL, *Kosztolányi*, 125.).

13 HÁRS György Péter korábban említett cikkében szerepel egy táblázat *A Nyugatosok pszichoanalitikus folyóiratokban és rendezvényeken* címmel. Ebben 1930-nál mindössze egyetlen, de egy másik rendezvény található, Dienes Valéria részvételének föltüntetésével. Pedig az eseményről és Kosztolányi részvételéről Nemes Livia kötetéből is tudomást lehet szerezni, aki az előadás szövegét is újraközli munkájában (NEMES, *Alkotó és alkotás*, 31–35.).

Lipót, Balassa László, Hermann Imre közreműködésének köszönhető részvétele a szemináriumon. Jóllehet a kiadvány a szakembereken kívül még egy másik művészeti ág alkotóját, Kernstok Károlyt is megszólaltatta.¹⁴

Kosztolányi egy-egy témát – így a freudizmust – érintő vélekedésének, vizsgálata a rendelkezésre álló források alapján is nagy körültekintést igényel, hiszen aligha hagyható figyelmen kívül, hogy a nagyközönségnek szánt különféle nyilatkozatok, cikkek mind alkalmoszerűek voltak, fölkérést teljesítettek. Ezek olykor a legkevésbé egyeznek a magánlevelekben kifejtettekkel, melyeknél szintén nem elhanyagolható a címzett személye s az írás körülménye.

Szépirodalmi szövegeket véggépp igen óvatosan lehet(ne) csak a szerző bizonyos álláspontjának földerítésében működtetni. Kosztolányi műveinek nagy része nem kevés értelmezőt indított lélektani szempontú vizsgálatra; a fönti problémákkal való szembenézés azonban eddig igen kevésbé érvényesült ezekben az értelmezésekben. (Az olvasatok sikerülttségét, jogosságát jelen szövegnek nem célja mérlegelni, hiszen már a pusztá szemléjük is külön tanulmányt igényelne.) Kosztolányi néhány szépirodalmi műve azonban tematikusan is reflektál a lélektanra, s ezek szinte kivétel nélkül divatos és fölszínes jelenségként mutatják. Mindezeket azonban ugyancsak bajos Kosztolányi véleményével azonosítva egyértelműsíteni Freud gondolatainak elvetésével és (eseti) bírálatával. A legkevésbé szerencsés tehát az olyan értelmezés, amely az 1917-es *Igen rejtélyes história* című novella „gyilkos gúny”-ából arra következtet: „Nagyon haragudhatott ekkoriban a pszichoanalízisre” (HARMAT, 34.).

A főszereplő rossz közérzetét – mint utóbb kiderül –, egy, a mellényzsebében bűdösödő sajt okozta. Ezt természetesen egyetlen – a rosszulletet csakis lélektani okokra visszavezetni képes – analitikus sem veszi észre, ahogy az sem, aki mindenre tőlük remél magyarázatot. Ugyanezt az értelmezőt a *Boldogság* pár mondata győzi meg arról, hogy szerzője „nem részesült pszichoanalízisben” (HARMAT, 25.): „Én nem törődöm az elnyomott és fölszabadult okokkal, a tudattalan és tudatelőttes jelképekkel. Nem óhajtom magam fölboncolgatni, amíg élek.” (Vö. BENGI, 184.). Nem lehet kizárni, hogy e következtetés megfogalmazója az özvegy visszaemlékezésében látott igazolást. Harmos Ilona ugyanis a novella néhány itt idézett mondatát – kissé más megfogalmazásban – férje közvetlen véleményeként mutatta be (KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Ferenczi Sándor*, 397–398). Ám az özvegy kötetének dokumentumként való fölhasználása – épp úgy, ahogy elmarasztalása – nem számol a szöveg köztes státusával.¹⁵

Annyi leszögezhető, hogy az *Igen rejtélyes história* és a *Boldogság* írója a túlzásokkal és tömegjelenségekkel szemben mindig is fönntartással élt; így a kritika hiá-

14 A kiadványról rövid, általánosabbnak mondható ismertető is megjelent a *Nyugatban* a következő évben Dr. FÜLÖP István, *Tehetség-problémák*, *Nyugat*, 4 (1931), 261–262.

15 A „szövegpárhuzamok [...] nem csak arra a kapcsolatra vethetnek fényt, amely a szerző életének eseményei és műveinek elemei között húzódik, hanem azt sem zárják ki, hogy a Kosztolányi élettörténetét átfogó könyv az irodalmi alkotásokból kísérelte meg kinyerhetővé tenni az életrajz egy némely adalékát.” (BENGI, *Keretek*, 91.)

nyát nem egyszer fölírta az irodalomtörténetnek. Noha bizonyos idő elteltével nem Kosztolányi, hanem Karinthy Frigyes volt, aki a sajtóban kirohant a pszichoanalízis – vagyis inkább annak túlzott jelenléte – ellen 1924-ben, *A Macbeth-jóslat erkölcs-tana és lélektana* című cikkében. (KARINTHY, *Altató*, 339. – Ferenczi Sándor kissé döbönt válasza után írását úgy magyarázza „cikkem a felelőtlen és tudománytalan szuggesztiók ellen harcol”.)

Szorosan ezzel összefüggő, de nem összemosható kérdés: Kosztolányi mit gondolt, hogyan nyilatkozott a lélektanról, és mit a lélektan és az irodalom viszonyáról – hiszen e kettő korántsem azonos. Az utóbbi kapcsolat már lényegénél fogva problematikus, hiszen maga Freud egyaránt analizált kitalált és valós személyeket, a lélekelemzés és a műelemzés között olykor félretett mindenféle különbséget: Jensen *Gradivájáról* (FREUD, *A téboly*), E. T. A. Hoffmann *A homokemberéről* (FREUD, *A kísérteties*) éppúgy írt, ahogy a kis Hansról vagy Anna O-ról (Vö. RÓHEIM). Munkásságát 1930-ban Goethe-díjjal jutalmazták. Igen hangsúlyossá vált írásainak megalkotottságára figyelni, különösen tudománytörténeti távlatlalt és az elsődleges és másodlagos beszédmódok éles megkülönböztetését cáfolva.

Stephen Marcus *Freud and Dora* című tanulmányában a hisztériáról szóló szöveget kifejezetten mint irodalmi alkotást igyekszik értelmezni (MARCUS). Sean Latham *The Art of Scandal* című műfaj történeti vázlatában a kulcsregény, tehát a fikció és a valóság, a modern regény határvidékén munkálkodó szerzőként beszél Freudról (LATHAM). Freud leghíresebb klinikai esettanulmányait magyar fordításban 1993-ban közreadó kiadás előszavában pedig Nemes Livia úgy fogalmaz: „Freud nevezetes eseteinek ismerete éppúgy hozzátartozik az általános műveltséghez, mint a világirodalom nagy regényalakjainak vagy klasszikus drámai szereplőinek ismerete. És ha Freud eseteit az irodalom nagy hőseihez hasonlítjuk, akkor a mester stílusát a szépirodalom művelőinek stílusával vethetjük egybe.” (NEMES, *Bevezető*, 15.)

Lélektan és irodalom viszonya ráadásul a műalkotás létmódjának több szintjén, az alkotótól a befogadóig, is problematizálható. Kosztolányit művészként az alkotáslélektan foglalkoztatta leginkább; többször is visszatért arra a kérdésre, a lélektantól függetlenül is: hogyan, illetve miből keletkezik a műalkotás, mi az ihlet. Egyfelől összefüggésben láttatta az alkotó s az alkotás világát. Shakespeare *Téli regéjének fordításakor* a drámaíró gyermekalakjainak tragikus megjelenítését a korán elveszített fiú, Hamnet okozta fájdalommal magyarázta, míg az *Othello* keletkezését magánéleti féltékenységgel (KOSZTOLÁNYI, *William Shakespeare*, 26–27).¹⁶

Egy írásában leszögezi, a művészek „[é]letrajza helyett inkább a lélekrajzát kellene tanítani. [...] Egyelőre a külső valóságot oktalan varázs övezi” (KOSZTOLÁNYI, *Műhely*, 460.); igen hasonlóan fogalmaz másutt is: „Az igazi irodalomtörténet pusztán lélektani szövegmagyarázat lehet. [...] Minthogy maga az alkotás is tudat-

16 Shakespeare műveinek számtalan túlzó értelmezése is született. Füst Milánnak a lebutított túlkapások alaposan ki is vívták az ellenszenvét, mint arra Hárs György Péter fölhívja a figyelmet: HÁRS, *Ferenczi, Groddeck, Füst Milán, i. m.*, 196, 206. (Benne Füst Milán *Glosszák a butaságról* című írására hivatkozik.)

tan, a lélektani tudattalan mozzanataira kell vetnünk súlyt, amikor egy költemény közelébe igyekszünk férkőzni. De ez csak az egyik eszköz” (KOSZTOLÁNYI, *Versek szövegmagyarázata*, 482–483). Ezek alapján azonban nem mindig egyértelmű, olykor ellentmondást sejtet az is, hogy milyen különbséget és kapcsolatot látott életrajz és lélekrajz között, főleg, hogy mikor mit értett e fogalmak alatt. Nem jelentéktelen, hogy éppen a már említett, pszichológiai szemináriumon elhangzott előadása (majd szövege) alapvetően elbizonytalanító: kisebb bekezdésekből, fölillantott gondolatokból áll, melyek nem föltétlenül segítenek eldönteni, szerzőjük szerint a költőre az ösztönösség vagy a tudatosság a jellemzőbb: „Játék a költészet, de az elme játéka is. Érzelmi látvája szükségszerűen értelmi szűrőn jut el hozzánk.” Néhány bekezdéssel később pedig az olvasható: „Az ihlet forrása burkolt, rejtélyes” (KOSZTOLÁNYI, *A költő*, 110, 111.). „Hogy a költői teremtést miképpen befolyásolják az élet nyers történései, azt megvizsgálni a lélekelemzés feladata” – írja Kosztolányi, s ezt nem az esztétika, de – bonyolultsága miatt – az új tudomány hatáskörébe utalja. Alkotó és alkotás, élmény és költészet viszonyának leegyszerűsítésétől óvja az esztétika területről érkező elemzőt a következőképpen: „[...] neveltségessé válik, mihelyt lélektani tere kalandozik, s az élmény és alkotás között valami átlátszó, túlon túl egyszerű párhuzamot von az okság alapján.” Ám az e gondolatsort lezáró, meglehetősen éles mondat könnyen még az itt hozzáértőnek mutatott freudista megközelítések kifordításaként is olvasható: „Nem sokkal tudományosabb módszer ez, mint az ókori kínai orvosok eljárása, kik dinnyéket boncoltak, hogy azokon ismerjék meg az emberi test szerkezetét.” (KOSZTOLÁNYI, *A költő*, 111.)

Lehetséges mindezt a szöveg születésekor Kosztolányinak a freudizmust illető felemás vélekedéseire visszavezetni,¹⁷ ám nem árt hangsúlyozni, hogy a költőt Kosztolányi alapvetően olyan jelenségként mutatja be előadásában, illetve szövegében, aki fölfogását s egész létét tekintve igencsak különbözik az átlagembertől: egyszerre áll rokonságban, de ellentétben is a gyermekkel; teremtőhöz és primitív, vad törzshöz is hasonlítható. Tehát Kosztolányi mintha egyúttal rejtetten azt is sugallná, ha a lélekelemzés tudományosan fölhatalmazott is, nem vizsgálhatja a költőt másoknál bevált módszereivel. Kosztolányi itt alapvetően nem mond ellent a freudi fölfogásnak – amennyiben a már említett, *Gioconda* című szövege kellő bizonyíték –, jól ismerte Freud elhíresült tanulmányának vélekedését a lélektannak az alkotóművésszel szemben támadt korlátaival kapcsolatban: „Leonardónak két sajátossága nem magyarázható meg pszichoanalitikus eszközökkel: egészen különleges hajlama az ösztönelfojtásra, és rendkívüli képessége az ősi ösztönök szublimálására. [...] a művészi teljesítmény lényegét [n]em tudjuk pszichoanalitikusan megközelíteni” (FREUD, *Leonardo*, 323.).

Kosztolányi kijelentéseinek kettős jellegét lélektan és irodalom viszonyának egy másik vetülete magyarázhatja meg, méghozzá az alkotó által ábrázolt s a lélek-

17 „A háborút követően sajátos feszültség jellemzi Kosztolányinak az irodalomkritikához való viszonyát. Mintha ennek a keretében egyszerre lenne jelen az analízisnek egy freudi és egy Freud előtti – habár Freudtól sem teljesen idegen – szemlélete.” (BENGI, 189.)

tan jóvoltából föltárható világ találkozásánál. A freudi fölismerések nyomán rögtön kínálkozhatott ugyanis a föltételezés: „[...] amit az írók homályosan megsejtének, azt a lélektan teljes világosságban hozza a tudás és értelem napvilágára. Ekként feleslegessé is téve a művészet korábbi erőfeszítéseit” (BENGI, 191.). Mindezt a sejtelmet, miként Bengi is figyelmeztet, Kosztolányi cikkeiben és nyilatkozataiban egyfelől a művészet autonómiájának hangsúlyozása, másfelől az alkotásnak az ésszerűségtől való távoltartása jelzi (BENGI, 193–194.).

1926-ban a lélektan és a műalkotás céljainak különbözőségét hangsúlyozta, amikor mint az *Édes Anna* írója nyilatkozott: „Ott kezdődik az érdekesség, ahol emberi korlátok és határokról van szó. [...] Hogy mik az igazi írói feladatok? Amit a psychoanalitikus nem tud kioldani: azt érdemes csak megírni. Az igazi művészet az, ami a vallás: ahol imádkozni kezdünk, ott kezdünk csak írni” (*Kosztolányi Dezső nyilatkozik*, 209.). A lélektani megfontolásokat s a művészi alkotásmódot igyekezett különválasztani a *Literaturának* a lélektanról adott nyilatkozatában, 1931-ben: „Az, hogy én különös kíváncsisággal, egy műkedvelő áhítatával és izgalmával foglalkozom ezzel a tudománnyal, csak szenvedély, akár a nyelvészet vagy növényteni szenvedélyem. Ismerem a szavak eredetét s a virágot, amelyet az országúton lelek, meg is tudom határozni. De amikor verset írok, éppoly kevésbé jut eszembe, hogy ez vagy az a szó finnugor eredetű-e, mint amikor dühösen kiabálok vagy álmomban beszélek. És közönyös számomra az is, hogy az a virág, amely versemben szerepel, élő-e vagy sem” (*Pszichoanalízis a Literaturában*, 126.). Az *Emberismeret* című lélektani folyóiratban megjelent kései, pár soros véleménye pedig csak a korábbiak megerősítése: „az irodalmi alkotás a lelki élet olyan tudattalan mélységeiből táplálkozik, ahová még a lélekelemzés se jutott el” (*Emberismeret*, 108.).

A lélektani szempontokat érvényesítő kritika a Kosztolányi-életmű egy műnemét kitüntetett figyelemben részesítette: minden egyes regényét előszeretettel hozták szorosabb kapcsolatba Freud elméleteivel. S bár az imént tárgyalt, a művészet érdekeit s önállóságát védő gesztustól nyilvánvalóan nem függetleníthető, művei értelmezésekor olykor tanácsos lenne figyelembe venni azt a megállapítását, mely szerint „[a] lélektani regény nemcsak reménytelen vállalkozás, hanem erősen regénytelen is” (KOSZTOLÁNYI, *A lélektani regény*, 492).¹⁸

E vélekedéssel nem állt egyedül. Kortársa, Virginia Woolf, akinek írásmódját kiváltképp szokás a lélektaniséghoz kötni, hasonló okokból marasztalt el egy korabeli művet (John Davys BERESFORD, *An Imperfect Mother*, 1920): „Mint a morbid pszichológia tanulmánya az *Egy tökéletlen anya* érdekes dokumentum, mint regény azonban elhibázott.” Az angol írónő 1920-as *The Freudian Fiction* című kritikájában így fogalmaz: „A tudomány győzelme csodálatos [...] mi is olyan tudás birtokában vagyunk, amely tíz–húsz évvel ezelőtt aligha gyötörte elődeinket.” Ugyanezen esszé egyetlen mondata ugyanakkor az elmélet jelentőségét meglehetősen csúfondárosan is jellemzi: „Egy beteg, aki nem hallgathatott soha kanáriszót anélkül, hogy rohamot

¹⁸ Kosztolányi ebben a rövid írásában egy általa meg nem nevezett, mindössze jellemzett német kötetéről ír.

ne kapott volna, ma, mióta tudja, hogy az anyja megcsókolta őt [him] a bölcsőben, zavartalanul végigmehet egy kalitkával teli utcán” (WOOLF, 196.).

Virginia Woolf – Kosztolányihoz hasonlóan, ám – még nála is hangsúlyosabban járult hozzá saját hazájában Freud eszméinek meghonosításához: a férjével, Leonard Woolffal irányított Hogarth Press kiadványai között jócskán szerepelnek az új tudománnyal foglalkozó kötetek. Közeli barátjuk, a Bloomsbury-csoporthoz tartozó Lytton Strachey fivére James Strachey (1887–1967) volt Freud angol fordítója, akitől a Woolf-házaspár ugyancsak jelentetett meg kiadványokat, s 1939-ben röviden, de halála előtt nem sokkal még személyesen is találkozhattak a pszichoanalízis atyjával. Művészek, műveik és a lélek új tudományának korántsem leegyszerűsíthető viszonya Italo Svevo jellemző példájával is megtoldható, kinek *Zeno tudata* című művéről egy elemző úgy nyilatkozik: „[...] az egyik legelső regény, amely kifejezetten a még kezdeti lépéseinél tartó pszichoanalízisre hivatkozott, és – legalábbis, »nem technikai«, »nem terapeutikus« értelemben – kísérletet tett arra, hogy az irodalomba ültesse át Freud néhány tételét az emberi lélek szerkezetéről, az álmok jelentéséről s a gyermekkori tapasztalatok rögzüléséről a felnőttek magatartásában.” (BREMER, *Freud*, 21.)

Másrésről viszont óvatosságra int, hogy az „[ö]néletírásában [...] meglehetősen kurtán-furcsán elintézi Freud reá és műveire gyakorolt hatását. [...] a *Zeno tudata* kapcsán ő maga írt is, majd más alkalommal ismét mást mondott, úgyhogy ezeket a kijelentéseket mindig fenntartással kell kezelnünk” (WENNER, 36.).

Thomas Mannról az *Emberismeret* azon tematikus számában, melyben Kosztolányi is nyilatkozott a pszichoanalízisről, *Freud helye a modern szellemtörténetben* címmel közöltek hosszú, a lélektant mint szellemi s tudományos-társadalmi forradalmat bemutató tanulmányt. Ez „egyike a legfontosabb tégláknak, amiket összehordtak a jövőnek, egy felszabadult és tudással teli emberiség lakásának alapjához” – írja (MANN, 138.). E szöveg eredetileg 1929-ben keletkezett, két évvel a magyar folyóiratban való megjelenése előtt. Ez azért sem elhanyagolható, mert az a regény, melyen az idő tájt Mann dolgozott, bizonyíthatja, hogy alkotóként a lélektanhoz való viszonya sem kevésbé volt ellentmondásos magyar kortársáénál. A *varázshegy* kritikai kiadásának keletkezéstörténetében az olvasható, csakis valamiféle tévedés lehet, midőn az említett cikkében azt állította: Freudról csak a legáltalánosabbakat tudja, s komolyabban egyik írását sem tanulmányozta. Tudható, hogy 1925-ben Freudot és Jungot is alaposan tanulmányozta, s egy interjúban kifejti, hogy *Halál Velencében* című novellájára a lélektanak igencsak jelentős hatása volt (*Kommentar*, 72.). Majd már *A varázshegy* Dr. Krokowski nevű szereplője kapcsán jelenti ki, hogy noha a freudi fölfogás megtestesítője nevetséges alak, ez művének afféle „kártalanítása” a pszichoanalízisnek tett, a regény lényegét érintő egyéb engedményekért.

Említésre méltó, hogy Hermann Hesse *Demianja* – Mann elmondása szerint – azért kavarta föl, mert a lélektanok összehasonlíthatatlanul szellemdúsabb [geistiger] és jelentéseesebb [bedeutender] használatát látta benne, mint saját művében, *A varázshegyben* (*Kommentar*, 73.). Thomas Mann 1919-es naplójában valóban élesen

elválasztotta a Dr. Krokowski által megtestesített paródiát, és a lélektannak a regényre gyakorolt tényleges hatását. Ez voltaképpen megfelelt Mann akkori főnntartásának a pszichoanalízissel szemben. Ahogy Kosztolányinál, itt is hasonló a helyzet: „Mint a kor jó néhány alkotóját, őt is nyugtalanította a freudizmus. »Még a művész is, mint egy adag röntgensugár, átvilágítják Freud eszméi, egészen a teremtőművészet titokzatosságának megsértéséig.«” (*Kommentar*, 73.)

Korántsem egyedülálló jelenség tehát, hogy Kosztolányi nyilatkozataiban kettős viszonyulás fedezhető föl: elismeri, s egyszersmind korlátozza is Freud nézeteinek jelentőségét és érvényét: „Lelki megokolás és rejtély sajátos feszültsége lényegében végigkíséri Kosztolányi pályáját, miáltal lélektan és irodalom is egyszerre tűnnek föl szorosan összefüggő és merőben más területeknek” (BENGI, 195). Abban a nyilatkozatban azonban, amelyet rossz datálás miatt (BENGI, 187) meg nem jelent írásként tartott számon a recepció, és melyben Kosztolányi *A freudizmus az irodalomban* témakörben fejtette ki véleményét¹⁹ – Woolf idézett szövegéhez igen hasonlóan – Freud elméleteinek a megkerülhetetlenségét is kiemeli: „Egyben-másban természetesen mindenkire hatott a lélekelemzés s hasznos vezetőnk lehet itt-ott a kisebb-nagyobb részletekben. Miután tanai a levegőben vannak, közkinccsé váltak, nem lehet úgy nyilatkozni »lelki kérdések«-ről, mint annak előtte. Nem állapíthatja meg például az író, hogy az az anya, aki állandóan attól retteg, hogy fiát elgázolja a villamos és holtan hozzák majd haza, nagyon szereti és bálványozza őt, mert mindenki tudja, hogy ez a rettegés mást jelent. Tudomásul kell vennünk a tudomány eredményeit, amint a természettudomány egyéb eredményeit is tudomásul vesszük.” (*Pszichoanalízis a Literaturában*, 126.).

*

Kosztolányi és a freudizmus viszonyának taglalása láthatóan több nehézséget is mutat, ennek belátásához elengedhetetlenek bizonyul az eddigi írások filológiai-ailag kevésbé bizonyított, mégis magabiztos kijelentéseinek fölülvizsgálata. Azt az egész életmű vizsgálatára érvényes tanulságot nem lehet eléggé szem előtt tartani: bármiféle bizonyosság Kosztolányi egy-egy témát, jelenséget illető vélekedéséről csakis erős megszorításokkal és körültekintéssel nyerhető ki az alkalmi nyilatkozatokból; a szépirodalmi szövegek részletei alapján való értelmezések pedig végképp nagy óvatosságot követelnek. Kosztolányi és a freudizmus viszonyának taglalása már évtizedekkel ezelőtt is a túlbeszéltség érzetét keltette, jóllehet nem egy kérdése máig is nyitott. Az alkotó lélektani tájékozódása és műveinek ilyen szempontú értelmezhetősége nyilvánvalóan nem függetleníthető egymástól – a kettő között azonban korántsem olyan egyszerű s magától értetődő az átjárás, ahogy azt a recepció egy része eddig mutatta.

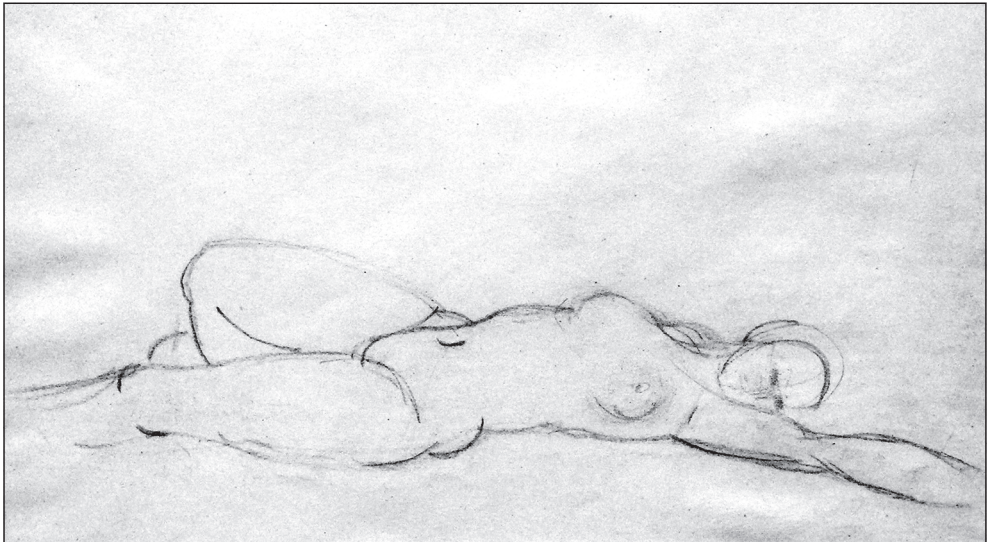
¹⁹ Vajda Barnabás cikke így meglehetősen szerencsétlen módon épp ezt a félreértést teszi érvelése középpontjává (VAJDA, 108–113).

Irodalom

- BENGI: BENGI László, *A tudatalatti és az öntudat rejtelmessége: Kosztolányi lélektani fölfogásáról* = B. L., *Elbeszélt halál: Kosztolányi-tanulmányok*, Bp., Ráció, 2012.
- BENGI, *Keretek*: BENGI László, *Keretek költészet és valóság határán: Az Aranysárkány keletkezéstörténetéről* = „*Alszik a fény*”: *Kosztolányi Dezső és Csáth Géza művészete*, szerk. BEDNANICS Gábor, Bp., Ráció, 2010 (Minerva Könyvek 1.)
- BREMER, *Freud*: THOMAS BREMER, *Freud, Svevo, Saba, Weiss* (A trieszti művelődés és a pszichoanalízis korai története) = *Lélektől lélekgig, Osztrák-magyar-közép-európai összefüggések*, szerk. FRIED István, Szeged, 2000.
- BUDA, *Utószó a Freud-esszékhez*: BUDA Béla, *Utószó a Freud-esszékhez* = FREUD, *Esszék*, ford. BART István, V. BINÉT Ágnes, LINCZÉNYI Adorján, VIKÁR György, Bp., Gondolat, 1982²
- DEVECSERINÉ, *Búvópatak*: DEVECSERINÉ GUTHI Erzsébet, *Búvópatak*, Bp., Szépirodalmi, 1963.
- DÉNES, *Úgy, ahogy volt és...*: DÉNES Zsófia, *Úgy, ahogy volt és...*, bőv., jav. kiad. Bp., Gondolat, 1981.
- Emberismeret*: *Emberismeret*, 1935, II. évf., 1. köt., 108.
- FERENCZI, *Ignotus, a megértő*: FERENCZI Sándor, *Ignotus, a megértő*, Nyugat, 1924, II, 23.
- FREUD, *A pszichoanalízis*: SIGMUND FREUD, *A pszichoanalízis egy nehézségéről*, Nyugat, 1(1917), 47–52.
- FREUD, *Az ősvalami és az én*: SIGMUND FREUD, *Az ősvalami és az én*, ford. DUKES Géza, HOLLÓS István, Bp., Hatágú Síp Alapítvány, 1991 (Reprint ex Hungaria)
- FREUD, *Egy ötéves fiú*: SIGMUND FREUD, *Egy ötéves fiú főbiájának analízise. „A kis Hans”*, ford. ALPÁR Zsuzsa = S. F., *A patkányember: Klinikai esettanulmányok I*, Bp., Cserépfalvi, 1993 (Sigmund Freud Művei, 2)
- FREUD, *A pszichoanalízis egy nehézségéről*: SIGMUND FREUD, *A pszichoanalízis egy nehézségéről*, ford. FERENCZI Sándor], Nyugat, 1917, I, 47–52.
- FREUD, *A téboly*: SIGMUND FREUD, *A téboly és az álmok W. Jensen „Gradivá”-jában*, ford. HANTOS Iván, HALÁSZ Zoltán = S. F., *Művészeti írások*, Bp., Filum, 2001 (Sigmund Freud Művei, 9), 11–102. [Der Wahn und die Träume in W. Jensens „Gradiva”, 1907]
- FREUD, *A kísérteties*: SIGMUND FREUD, *A kísérteties*, ford. BÓKAY Antal, ERŐS Ferenc = S. F., *Művészeti írások*, Bp., Filum, 2001 (Sigmund Freud Művei, 9), 245–281. [Das unheimliche, 1919]
- FREUD, *Leonardo*: SIGMUND FREUD, *Leonardo Da Vinci egy gyermekkori emléke* = S. F., *Esszék*, Bp., Gondolat, 1982.
- GYERGYAI, *A várostól a viláig*: GYERGYAI Albert, *A várostól a viláig*, kiad. SZÁVAI János, Bp., Szépirodalmi, 1986.
- HARMAT: HARMAT Pál, *A sekélység és a mélység: Kosztolányi és a pszichoanalízis*, Orpheus, 1993/2–3, 25.
- HARMAT, *Freud, Ferenczi...:* HARMAT, *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis: A budapesti mélylélektani iskola története 1908–1993*, bőv., átdolg., Bp., Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1994²
- HÁRS: HÁRS György Péter, *Pszichoanalízis a Nyugatban*, Múlt és jövő, 2008/4, 47–70.
- Helikon*: *Helikon*, 1990/2–3, eredeti megjelenés: *Emberismeret*, 1935/1, 108.
- Kommentar*: *Kommentar: Thomas Mann: Der Zauberberg*, Hrsg. Michael NEUMANN, Frankfurt, Fischer, 2002.
- KARINTHY, *Kosztolányiék és Karinthyék*: KARINTHY Ferenc, *Kosztolányiék és Karinthyék* = K. F., *Staféta*, Bp., Magvető, 1991, 209–218.
- KARINTHY, *Altató*: KARINTHY Frigyes, *Altató és ébresztő tudomány: Válasz Ferenczi Sándornak*, *Helikon*, 1990/2–3.
- KOSZTOLÁNYI, *Rákosi Jenő*: KOSZTOLÁNYI Dezső, *Rákosi Jenő* [I] = K. D., *Egy ég alatt*, kiad., jegyz. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1977.

- KOSZTOLÁNYI, Kozma Andor:** KOSZTOLÁNYI Dezső, *Kozma Andor* = K. D., *Látjátok feleim*, kiad., jegyz. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1976.
- KOSZTOLÁNYI Levelezése I:** KOSZTOLÁNYI Dezső *Levelezése I, 1901–1907*, szerk. BUDA Attila, jegyz. BUDA Attila, JÓZAN Ildikó, SÁRKÖZI Éva, Pozsony, Kalligram, 2013.
- KOSZTOLÁNYI, Levelek:** KOSZTOLÁNYI Dezső, *Levelek – Naplók*, kiad., jegyz. RÉZ Pál, Bp., Osiris, 1996.
- KOSZTOLÁNYI, A véletlen:** KOSZTOLÁNYI, Dezső, *A véletlen* = K. D., *Hattyú*, kiad. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1972.
- KOSZTOLÁNYI, Alvás és álom:** KOSZTOLÁNYI Dezső, *Alvás és álom* = K. D., *Gyémántgöröngyök*, kiad., utószó URBÁN László, Bp., Magyar Könyvklub, 2001.
- KOSZTOLÁNYI, Rainer Maria Rilke:** KOSZTOLÁNYI Dezső, *Rainer Maria Rilke* = K. D., *Ércnél maradóbb*, kiad., jegyz. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1975.
- KOSZTOLÁNYI, Új ige:** KOSZTOLÁNYI, Új ige = K. D., *Álom és ólom*, kiad., bev. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1969.
- KOSZTOLÁNYI, Ferenczi Sándor:** KOSZTOLÁNYI Dezső, *Ferenczi Sándor* = K. D., *Egy ég alatt*, kiad., jegyz. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1977.
- KOSZTOLÁNYI, Groddeck:** KOSZTOLÁNYI Dezső, *Groddeck, a lélek orvosa* = K. D., *Hattyú*, kiad. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1972.
- KOSZTOLÁNYI, Gioconda:** KOSZTOLÁNYI Dezső, *Gioconda* = K. D., *Az élet primadonnái*, szerk. URBÁN László, Bp., Palatinus–Intera Rt., 1997.
- KOSZTOLÁNYI, Henrik Ibsen:** KOSZTOLÁNYI Dezső, *Henrik Ibsen* = K. D., *Ércnél maradóbb*, kiad., jegyz. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1975.
- KOSZTOLÁNYI, Freud szivarja:** KOSZTOLÁNYI Dezső, *Freud szivarja* = K. D., *Füst*, vál., kiad. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1970.
- KOSZTOLÁNYI, Nyelv és lélek:** KOSZTOLÁNYI Dezső, *Nyelv és lélek*, bőv. kiad. RÉZ Pál, Bp., Osiris, 2002³
- KOSZTOLÁNYI, Műhely:** KOSZTOLÁNYI Dezső, *Műhely* = K. D., *Nyelv és lélek*, bőv. kiad. RÉZ Pál, Bp., Osiris, 2002³
- KOSZTOLÁNYI, A lélektani regény:** KOSZTOLÁNYI Dezső, *A lélektani regény* = K. D., *Nyelv és lélek*, bőv. kiad. RÉZ Pál, Bp., Osiris, 2002³
- KOSZTOLÁNYI, William Shakespeare:** KOSZTOLÁNYI Dezső, *William Shakespeare [1933]* = K. D., *Ércnél maradóbb*, kiad., jegyz. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1975, 26–27.
- KOSZTOLÁNYI, Versek szövegmagyarázata:** KOSZTOLÁNYI Dezső, *Versek szövegmagyarázata* = K. D., *Nyelv és lélek*, bőv. kiad. RÉZ Pál, Bp., Osiris, 2002³
- KOSZTOLÁNYI, A költő:** KOSZTOLÁNYI Dezső, *A költő* = K. D., *Nyelv és lélek*, bőv. kiad. RÉZ Pál, Bp., Osiris, 2002³
- Kosztolányi Dezső nyilatkozik:** *Kosztolányi Dezső az irányirodalomról, a l'art pour l'art-ról és legújabb regénye tartalmáról: az igazi emberi jóaságról* = K. D., *Gyémántgöröngyök*, Bp., Magyar Könyvklub, 2001, 209. [Eredeti megjelenés: *Nemzeti Újság*, 1926. aug. 1.]
- KOSZTOLÁNYI Dezsőné, Ferenczi Sándor:** KOSZTOLÁNYI Dezsőné HARMOS Ilona, *Ferenczi Sándor* = H. I., *Burokban születtem: Memoár, novellák, Portrék*, Bp., Noran, 2003, 397–398.
- LATHAM:** Sean LATHAM, *Open Secrets and Hidden Truths: Wilde and Freud* = S. L., *The Art of Scandal: Modernism, Libel Law and the Roma à Clef*, Oxford, Oxford University Press, 2009, 43–69.
- LENGYEL, Kosztolányi:** LENGYEL András, *Kosztolányi, „Dr. Florestan” és a pszichoanalitikus orientáció magyarországi kezdetei*, *Thalassa*, 2010/3, 117–140.
- LENGYEL, Kosztolányi, Hollós István...:** LENGYEL András, *Kosztolányi, Hollós István és a nyelv pszichoanalitikus fölfogása* = L. A., *Játék és valóság között*, Szeged, Tiszatáj, 2000.
- MANN:** Thomas MANN, *Freud helye a modern szellemtörténetben* = T. M., *Válogatott tanulmányok*, ford. Vas István, Bp., Magyar Helikon, 1970, I.

- MARCUS: Stephen MARCUS, *Freud and Dora: Story, History, Case History = Freud: A Collection of Critical Essays*, ed. Perry MEISEL, Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall, 1981, 183–210.
- NEMES, *Alkotó és alkotás*: NEMES Livia, *Alkotó és alkotás: Pszichoanalitikus esszék*, Bp., T-Twins, 1994, 31–35.
- NEMES, *Előszó*: NEMES Livia, *Előszó = S. F., A patkányember: Klinikai esettanulmányok I*, Bp., Cserépfalvi, 1993 (Sigmund Freud Művei, 2)
- Prof. Dr. Freud Zsigmond: Prof. Dr. Freud Zsigmond: Freud önéletrajza*, ford., utószó IGNOTUS, Nyugat, 1925, II, 101–135.
- Pszichoanalízis a Literaturában: Pszichoanalízis a Literaturában*, Thalassa, 2001/1. [Eredeti megjelenés: Literatura, 1931/5.]
- RÓHEIM: RÓHEIM Géza, *Ádám álma*, Nyugat, 1934, II, 323–325. [Az ember tragédiájáról.]
- SZEGEDY-MASZÁK, *Körköröség*: SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Körköröség és transzcendencia a Pacsirtában = A rejtőző Kosztolányi: Esszék, tanulmányok*, szerk. MÉSZ LÁSZLÓNÉ, Bp., Tankönyvkiadó, 1987.
- Tehetség-problémák: Tehetség-problémák*, Bp., Merkantil Nyomda, 1930.
- VAJDA: VAJDA Barnabás, *Kosztolányi Dezső 1934-es nyilatkozata a pszichoanalízis költészetére tett hatásáról*, Kalligram, 2004/12, 108–113.
- WENNER: WENNER Éva, *Trieszt, Svevo és a pszichoanalízis = Lélektől lélekgig, Osztrák-magyar-közép-európai összefüggések*, szerk. FRIED István, Szeged, 2000.
- WOOLF: Virginia WOOLF, *The Freudian Fiction = The Essays of Virginia Woolf*, Volume 3. 1919–1924, ed. Andrew McNEILLIE, Harcourt, London, The Hogarth Press, 1988.

Gáspár András: Akt II.